

L'INEXISTENT BISBE RAMON DE GIRONA I LES FALSES
SUPEDITACIONS COMTALS DE L'ESGLÉSIA
DE SANTA MARIA DE BESALÚ A SANT RUF D'AVINYÓ
(FINALS XI-INICIS XII)

JOSEP CAMPRUBÍ SENSADA

RESUM: Hi ha un pergami que conté tres textos relacionats amb la donació del monestir de Santa Maria de Besalú al monestir de Sant Ruf d'Avinyó, el primer del comte Bernat de Besalú, (1088), el segon del bisbe Ramon de Girona (1112/1113) i el tercer del comte de Barcelona Ramon Berenguer III (1110/1111). L'anàlisi d'aquests documents i del context històric, però, ens demostra que els textos estan falsificats i que mai no existí el bisbe Ramon de Girona.

PARAULES CLAU: Besalú, Sant Ruf d'Avinyó, bisbe Ramon, catedral, Girona, falsificació

ABSTRACT: There is one parchment which has three texts related to a donation of the monastery of Santa Maria de Besalú to the monastery of Sant Ruf d'Avinyó, the first donation was from the count Bernat of Besalú, (1088), the second was from the bishop Ramon of Girona (1112/1113) and the third donation was from the count Ramon Berenguer III of Barcelona (1110/1111). The analysis of this document and the historical context, shows to us that the text are falsified and it has never existed the bishop Ramon de Girona.

KEYWORDS: Besalú, Saint Ruf of Avignon, bishop Ramon, cathedral, Girona, falsification

Quan vaig escriure la tesi doctoral sobre la catedral i el bisbat de Girona a inicis del segle XII¹ em vaig adonar que hi havia un bisbe anomenat Ramon del qual només coneixíem una referència i que precisament aquesta dada estava desada al fons del monestir de Sant Ruf (França). Curiosament coincidia amb un període cronològic del qual no s'havia conservat gairebé cap text referent al bisbat de Girona. El dia de la presentació de la tesi, el professor Ramon Martí, membre del tribunal, va proposar la possibilitat que es tractés d'una falsificació, una opció que ja m'havia plantejat però que no m'havia atrevit a exposar perquè no havia vist el suposat document original. Ara, després d'haver examinat el pergami, puc redactar un article sobre el tema amb més fonaments que abans i, curiosament, el que semblava tan sols la recerca d'un bisbe sospitos, s'ha acabat convertint en un tema més complicat atès tot el que hi havia amagat al darrere, una investigació que, per als estudiosos de Santa Maria de Besalú i del monestir de Sant Ruf, els pot donar molt més del que exposem aquí.

Voldria agrair la col·laboració rebuda des dels Archives Départementales de la Drôme i en especial del seu director, el senyor Benoît Charenton; al doctor Yannick Veyrenche, autor d'una tesi doctoral sobre Sant Ruf i els seus priorats francesos;² i sobretot cal donar les gràcies a la doctora Ursula Vones-Liebenstein, autora d'una magnífica tesi doctoral sobre la presència i les possessions del monestir de Sant Ruf a Espanya;³ que m'ha atès molt amablement.

EL BISBE RAMON I LA SEU DE GIRONA

Una única referència

Tot i que hi ha un ball de dates, el 1110 o bé el 1111 (probablement el 1111) morí el bisbe de Girona Bernat Umbert. mentre era de viatge a

1. Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona entre 1101 i 1144: Col·lecció Diplomàtica i estudi Històric*, Bellaterra 2012. Consultable a https://ddd.uab.cat/pub/tesis/2012/hdl_10803_284485/jcs1de1.pdf.

2. Yannick VEYRENCHÉ, *Chanoines Réguliers et Sociétés Méridionales. L'abbaye de Saint-Ruf et ses prieurés dans le sud-est de la France (XIè-XIVè siècle)*.

3. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Saint-Ruf und Spanien*, Brepols-Paris-Turnhout 1996. Vol. VI. Dos llibres.

Jerusalem.⁴ No hi ha cap text conservat a l'Arxiu Capitular ni a l'Arxiu Diocesà de Girona que ens indiqui qui el succeí immediatament, però en un document desat al fons del monestir de Sant Ruf d'Avinyó, ja transcrit en el seu dia per Peire de Marca⁵ i datat del gener de 1112 segons el còmput florentí i del 1113 segons el còmput pisà (més probable 1113),⁶ un bisbe electe de Girona anomenat Ramon hauria confirmat la donació de l'església de Santa Maria de Besalú a la de Sant Ruf d'Avinyó (actual França): *Ego Raimundus diuino nutu in Gerundensem episcopatum electus et uniuersus Gerundensium canonicorum conuentus... Raimundus Dei Gratia in pontificem Sancte Gerundensis Ecclesie electus confirmo salua obedientia nostre ecclesie.*

Als documents conservats de la Seu de Girona no ens apareix mai el bisbe Ramon⁷ i tampoc al Martirologi d'Adó.⁸ Per què s'omet el bisbe si és el cap de la institució? ¿És casualitat que no el trobem a la documentació o es fa expressament?

Una altra suposada referència

Els autors de l'*España Sagrada*⁹ recorden una citació de Caresmar on es diu que una donació feta a l'església de Lladó mostra escrit al marge *Raymundus gratia Dei in Pontificem Sanctae Gerundensis Ecclesiae electus*, personatge que ells identifiquen amb el bisbe electe Ramon, de 1113. Nosaltres no hem sabut trobar aquesta citació a cap pergami i, en tot cas, també podria correspondre a un bisbe Ramon que hi hagué a finals

4. Josep CAMPRUBÍ: "Santa Maria de la Seu de Girona a l'època del bisbe Bernat Umbert (1093/4-1110)", dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, en premsa; Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona...* cercar 5.5.1. Cronologia i abast personal, apartat "defunció".

5. Petrus de MARCA, *Marca Hispanica Siue Limes Hispanicus*, París 1688, reedició Barcelona 1972, doc.: 345, columna 1236. Diu *Anno dominicae incarnationis centesimo duodecimo post millesimum*.

6. En les col·leccions diplomàtiques editades de l'època observem que és més probable que la datació del rei coincideixi amb l'Encarnació en pisà que no pas en florentí.

7. Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona...*, es pot comprovar observant l'apèndix documental.

8. Gabriel ROURA, "Martyrologium Adonis notes necrològiques marginals": dins *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. VI. Barcelona 1995.

9. Fra Antolín MERINO-Fra José DE LA CANAL, *España Sagrada*, tomo XLIII, tratado 81, Madrid, 1819, p. 197.

del segle XII.¹⁰ Sabem que el bisbe Bernat Umbert, el 1108/9,¹¹ supedità l'església de Sant Feliu de Lladó a la de Santa Maria de Lladó, fet que és ratificat posteriorment pels bisbes Berenguer (1113/4-1144) i Ramon (1179-1196), i que potser és el document que citen els autors d'*España Sagrada*, el qual ens ha arribat a través d'una còpia simple.¹² És evident que l'anotació al marge fou feta per algun erudit que no tenia res a veure amb l'escrivent ni amb el copista del pergami.

A la *Catalunya Romànica*, sense donar cap referència documental ni cap font històrica o historiogràfica, es diu que l'electe Ramon morí el 1112 i que apareix en diverses donacions,¹³ uns fets que no tenen cap base documental justificada.

El bisbe Ramon, qui podia ser?

Segons Zimmerman,¹⁴ hi ha una gran predisposició a triar com a bisbe algú que prèviament hagi estat ardiaca, però no és una premissa del tot necessària. En el nostre cas, si això fos cert, casualment coneixem un personatge que hauria estat el candidat ideal: es tracta de Ramon, ardiaca de Besalú, documentat al primer decenni del segle XIII,¹⁵ el qual segurament és l'ardiaca Ramon que apareix al testament del bisbe Bernat Umbert i a les seves condicions sacramentals de 1111, i que curiosament és el seu germà.¹⁶ La identificació d'aquest personatge amb el bisbe Ramon és una possibilitat que ja havia apuntat en el seu dia mossèn J. M. Marquès.¹⁷ No hem trobat aquest ardiaca documentat més enllà de 1111.

10. Del 1179-1196 segons Josep Maria MARTÍ BONET-Josep Maria MARQUÈS PLANAGUMÀ, *Historia de las Diócesis Españolas*, vol. 2. Madrid 2006, apartat número 8.

11. ADG, *pergamins de Lladó*, 8.

12. L'anàlisi dels traços de les lletres que apareixen a les suposades signatures autògrafes ens confirmen que estan fetes per la mateixa mà que la resta del document.

13. DIVERSOS AUTORS: *Catalunya Romànica*, vol. V. Barcelona 1991, p. 30.

14. Michael ZIMMERMANN, "El bisbe català durant els segles X-XII": dins *En els Orígens de Catalunya*, Barcelona 1989, p. 147-148.

15. ADG, *Cartoral de Carlemany*, p. 215-216, ex A, de 1102; ADG, *pergamins de Lladó*, 8, de 1108/1109; ADG, llibre *Rubrici Coloratis*, f. 154 v i r, ex A, de 1109.

16. Josep CAMPRUBÍ, "Santa Maria de la Seu de Girona..." vegeu cronologia i abast personal, apartat "Procedència familiar".

17. Josep Maria MARTÍ BONET-Josep Maria MARQUÈS PLANAGUMÀ, *ibid.* apartat núm. 6.

Zimmermann identifica el bisbe Ramon amb l'abat Ramon de Sant Feliu de Girona,¹⁸ personatge que nosaltres tenim documentat entre 1109 i 1111¹⁹ i que, conjuntament amb l'ardiaca Ramon, apareix com a marmessor al testament i a les condicions sacramentals del bisbe Bernat.

A inicis del segle XII hi havia altres candidats a la canònica de Girona que podien haver optat a ser bisbes, com per exemple dos sagristans anomenats Ramon:

– un d'ells féu testament l'abril del 1107 a causa d'una greu malaltia,²⁰ però no sabem si va morir o no. En cas de continuar viu podia haver estat elegit bisbe i morir al cap de poc a causa de la mala salut que tenia. Això explicaria per què aquest bisbe Ramon va durar tan poc.

– L'altre candidat podria ser Ramon Miró, el qual encara exercia de sagristà en època del bisbe Berenguer Dalmau, el 1117/18.²¹ En aquest cas, si ell hagués estat triat com a bisbe electe mai s'hauria acabat d'acomplir la presa de possessió i hauria estat una solució transitòria a l'espera un bisbe definitiu. ¿Però és possible arribar a ser bisbe electe i retrocedir de nou a sagristà?

Una altra possibilitat és que el bisbe hagués estat un religiós vingut d'una altra comunitat.²² A Osona, entre 1109 i 1146, hi ha un bisbe anomenat Ramon Guifré²³ i a partir de 1112 al bisbat de Barcelona també hi ha un bisbe Ramon.²⁴ Fins i tot existeix un Ramon Guillem, bisbe de Barbastre.²⁵ Just en aquest moment, com que els comtats d'Osona i Barcelona estaven governats per Ramon Berenguer III, igual que els de Besalú i Girona, potser caldria preguntar-nos si seria possible que el comte hagués convertit provisionalment el bisbe d'Osona o de Barcelona en electe de Girona. ¿Però podia un bisbe governar dos bisbats?

18. Michael ZIMMERMANN, *ibid.*, p. 143 i 146.

19. ACG, *Llibre Gran de la Sagristia Major*, f. 12 v i r, de 1109; ADG, *llibre Rubrici Coloratis*, f. 154 v i r, de 1109; ACG, *pergamins*, f. 148, de 1111.

20. ACG, *pergamins*, 140.

21. ACG, *pergamins*, 171; ACG, *Llibre Gran de la Sagristia Major*, f. 64 r i f. 65 r, per exemple.

22. Precisament durant el segle XII alguns clergues de Sant Ruf seran bisbes a Catalunya. Vegeu Michael ZIMMERMANN, *ibid.*, p. 146-147.

23. Antoni PLADEVALL FONT, *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona 2007. Cercar pel nom del personatge.

24. Ramon ORDEIG MATA, *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. III. Segle XII, primera part, Vic 2001, doc. 315, 316, per exemple.

25. Ramon ORDEIG, *ibid.* doc. 301, 311, per exemple.

El buit documental i episcopal de la Seu

Des de la mort del bisbe Bernat, el 1111, fins abans de la primera aparició documental fiable del bisbe Berenguer Dalmau, entre el 1112 i el 1114,²⁶ sembla haver-hi un buit documental a la Seu. Fins i tot el redactat de les condicions sacramentals de l'anterior bisbe, Bernat Umbert, només està signat per l'escrivent (potser se'n féu un altre que ara resta desaparegut, aquell se signà i aquest no).

A part de la cessió de l'església de Santa Maria de Besalú a la de Sant Ruf d'Avinyó, el gener de 1112/13, només sabem dues coses més de la Seu de Girona:

– Eliarda, esposa de Ramon, el 27 de febrer de 1112 féu testament i deixà al bisbe la quarta part del seu pa i vi,²⁷ però no s'hi esmenta el nom del prelat.

– El 29 de maig de 1112,²⁸ Pere Seniofred i la seva esposa Adaled donaren, a Santa Maria de la Seu de Girona i a la seva sagristia, un alou que tenien al comtat de Girona, dins la parròquia de Sant Cristòfor de Llambilles. En aquest cas ni tan sols sabem el nom del sagristà que hi intervingué.

És a dir, que les donacions no es feren a una persona concreta sinó a aquell que ocupés la dignitat de bisbe, fos qui fos. Aquests dos documents els col·loquem cronològicament aquí tot suposant que *l'anno IIII regni Lodouici regis* pel qual estan datats faci referència a Lluís el Gros (1108-1137), però res no ens impedeix d'atribuir-los també a l'època del seu fill Lluís el Jove (1137-1180) o potser fins i tot a Lluís d'Ultramar (936-954), ja que els personatges que hi apareixen no estan pas gaire ben referenciats en altres textos i l'observació de les signatures dels escriptors no ens serveix de res ja que ens han arribat copiats en dos cartorals. Així, potser al final no tindrem res. Quin succés provoca aquesta situació de buit documental? És casual?

Per contestar aquestes preguntes hauríem d'analitzar el context històric. ¿Quin fets van ocórrer entre 1111 i 1113/1114?

26. Vegeu Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona...* apartats "Santa Maria de la Seu de Girona a l'època del bisbe Berenguer Dalmau, cronologia i abast personal, primers esments".

27. ADG, *Cartoral de Carlemany*, p. 123 i 124.

28. ACG, *Llibre Gran de la Sagristia Major*, f. 20 r i 21 v.

Obtenció del comtat de Besalú per part del comte de Barcelona Ramon Berenguer III i vassallatge del comte de Cerdanya.

El procés comença l'1 d'octubre de 1107²⁹ quan el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, en presència de diversos nobles i del bisbe Bernat Umbert de Girona, dona en matrimoni la seva filla Ximena al comte Bernat III de Besalú i la dota amb els drets del comtat d'Osona, que seran per a Bernat III si Ximena mor sense descendència. Com a contrapartida, el dia 10, també davant de diversos nobles i del bisbe Bernat Umbert de Girona, el comte Bernat III disposa que, quan ell mori, Ramon Berenguer III rebi els drets dels comtats de Besalú, Ripoll, Vallespir, Fenollet i Perapertusa i, en cas que no tingui cap fill amb Ximena, Ramon Berenguer III només posseeixi aquests béns durant quinze anys.³⁰ Tot seguit es juren fidelitat mútuament.³¹

Bernat III encara és viu el 18 de desembre de 1110 ja que en aquesta data fa una convinença amb Pere Ramon de Mata i Ramon Ponç per raó del castell de Milany.³² Bernat III degué morir a les darreries de desembre o en els primers mesos de 1111, atès que el 8 de juny d'aquest any Bernat Guillem, comte de Cerdanya, defineix a Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, el castell de Besalú amb els seus honors, el Castell Nou amb els honors del Vallespir, el castell de Fonollet amb els seus honors, i el castell de Perapertusa amb els monestirs que hi han dins dels seus honors.³³ És a dir, que, tal i com havia pactat Bernat III, després de la seva mort Ramon Berenguer III obté el comtat de Besalú. No li podia cedir en vida perquè l'havia infeudat al comte de Cerdanya, pacte que automàticament es trencava amb la mort d'una de les dues parts. Per això el comte cerdà Bernat Guillem estava obligat a tornar-lo (definir-lo) al seu nou propietari.

Ara, en dos juraments de fidelitat recíprocs, sense data però que han d'ésser d'aquest moment,³⁴ Ramon Berenguer III infeuda a Bernat Guillem el castell de Besalú i les fortaleses d'aquest comtat, el Castell Nou i

29. Ignasi Joaquim BAIGES-Gaspar FELIU-Josep Maria SALRACH: *Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, col. Diplomataris, vol. 48 al 51. Barcelona 2010, doc.: 370. Els autors d'aquesta obra, als registos, s'equivoquen i en lloc de Bernat III hi escriuen Bernat II.

30. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 371.

31. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 372 i 373.

32. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 405.

33. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 410.

34. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* docs. 411 i 412.

el comtat del Vallespir, el castell de Fonollet, el de Perapertús i el castell de Pena.

Hem vist que a través del matrimoni de la seva filla Ramon Berenguer III obté els drets del comtat de Besalú, Vallespir, Fenollet i Perapertús, i gràcies a infeudar aquests drets aconsegueix el vassallatge del comte de Cerdanya.

Obtenció dels comtats de Provença per part de Ramon Berenguer III

L'1 de febrer de 1112,³⁵ la vescomtessa Gerberga, vídua del comte Gerbert, dona a la seva filla Dolça els honors del comtat de Provença, Gavaldà, Carladès i Rodés. L'11 de maig del mateix any trobem Dolça convertida en esposa de Ramon Berenguer III.³⁶

Així, gràcies al seu esponsori, aquest comte, que era vidu, s'annexiona Provença.

Buit episcopal entre la mort Bernat Umbert fins l'arribada de Berenguer Dalmau

Aquest període presenta imprecisions cronològiques. La mort del bisbe Bernat Umbert podria haver ocorregut el 1110 o el 1111, tot i que nosaltres pensem que és més probable la segona data que no pas la primera³⁷.

En un imprecís ventall cronològic trobaríem la primera referència del seu possible predecessor, el bisbe Berenguer: ell i els canonges donaren l'església de Santa Creu al monestir de Sant Pere de Rodes, el 8 de març de 1112, 1113 o 1114,³⁸ ja que la datació apareix en diversos sistemes de còmput que varien l'un de l'altre. Per trobar una referència fiable de Berenguer Dalmau hem d'esperar fins el 23 de febrer de 1114,³⁹ en una convinença amb Umbert de Basella per raó del castell de Juià. A

35. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 412.

36. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 423.

37. Josep CAMPRUBÍ, "Santa Maria de la Seu de Girona a l'època del bisbe Bernat Umbert (1093/4-1110)...", apartat dedicat a la seva defunció.

38. Jaime VILLANUEVA, *Viage Literario a las Iglesias de España, Viage a Gerona*. Tomo XIII. Madrid 1850, doc. 31. La datació pel rei de França és de 1112, l'Encarnació en florentí 1113 i en pisà 1114, la indicció 1113, l'era 1114.

39. ADG, *pergamins de la Mitra*, calaix 3, doc. 128.

partir d'aquest moment ens apareix ben referenciat tot i que, per tenir una signatura autògrafa conservada, caldrà esperar fins al 30 d'agost de 1115.⁴⁰

Sembla que en un espai cronològic, que podria anar entre els dos i els quatre anys, a Girona hi ha un buit episcopal. Corroboraria això el fet que Berenguer Dalmau ratifica amb la seva signatura documents fets durant aquest període: afegeix la seva signatura a la supeditació de l'església de Sant Feliu de Lladó a Santa Maria de Lladó, feta pel bisbe Bernat Umbert el 31 de juliol de 1108/09,⁴¹ tot i que es tracta d'un text suspecte;⁴² també trobem la seva signatura en una restitució de béns feta a Sant Esteve de Pedret el febrer de 1110,⁴³ possiblement una còpia simple validada per aquest bisbe;⁴⁴ torna a aparèixer en una compravenda que Guillem Berenguer d'Ermedàs fa a Santa Maria de Lladó.⁴⁵ La datació ens porta a l'any 1112 o bé al 1113, perquè la lletra està desgastada i no es pot llegir ni el dia ni el mes. La signatura autògrafa és la darrera escrita i això ens fa pensar que també podia haver estat afegida posteriorment, en un moment imprecís del pontificat de Berenguer, per tal de ratificar la cessió.

Però, podia estar un bisbat sense bisbe? És evident que quan un bisbe marxava de peregrinació a Jerusalem o en l'interval de temps que hi havia entre la mort d'un prelat i l'elecció d'un altre, existien mecanismes per tal de continuar governant el bisbat en el seu dia a dia. Possiblement aquí intervenien els ardiaques, tot i que no podien supeditar esglésies, fer dotacions, ni resoldre altres assumptes reservats a la dignitat episcopal. Per a resoldre qüestions relacionades amb el poder ja hi havia el comte. En un moment d'annexió de comtats i de canvis de poder, és possible que el comte decidís esperar un temps abans de designar la persona que havia de governar i veure a quina família noble, de totes les que hi havia, li atorgava aquesta dignitat.⁴⁶ De fet, per posar un exemple semblant, només cal recordar que la plaça d'arquebisbe de Tarragona restà vacant des de la mort de Berenguer Seniofred el 1099 fins al nomenament d'Oleguer el 1119 i novament quedà buida des de la mort d'Oleguer el 1137 fins al

40. ACG, *pergamins*, 161.

41. ADG, *pergamins de Lladó*, doc. 8.

42. Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona...* vegeu l'explicació del doc. 39.

43. ACG, *pergamins*, 146.

44. Josep CAMPRUBÍ, *La Catedral de Girona...* doc. 41.

45. ADG, *pergamins de Lladó*, doc. 9.

46. L'elecció del bisbe havia de tenir el consentiment del comte. Vegeu Michael ZIMMERMANN, *ibid.*

nomenament de Gregori el 1143.⁴⁷ Un fet similar podia haver ocorregut amb el càrrec de bisbe a Girona.

L'ANÀLISI DOCUMENTAL

Pergamí original o còpia?

Segons Ursula Vones-Liebenstein,⁴⁸ la versió més antiga del document en el qual trobem l'esment del bisbe electe Ramon és desat a l'*Archive Départementale de Drôme* i està classificat com a 2 H 229. De fet, aquesta és la referència d'un lligall, perquè els pergamins de dins seu no estan classificats. En consultar el pergamí que ens interessa, ens adonem que conté tres textos diferents:

– Al primer, Bernat, comte de Besalú, amb el consentiment del bisbe Berenguer de Girona i d'altres nobles clergues i laics, dona l'església de Santa Maria, que és dins dels murs de Besalú, a l'església de Sant Ruf i al seu abat Albert. És datat del 26 de setembre de 1084 i coincideix la data del rei amb l'Encarnació en pisà. Segons Ursula Vones-Liebenstein hi ha dues còpies més a la *Bibliothèque Municipale de Grenoble* catalogades com a R 6: J. OLLIVIER, *Cartulaire de Saint-Ruf*, fol. 38r; U 317; i J. OLLIVIER, *Archives Historiques du Dauphiné*, Bd. XV, fol. 47 r.

– Al segon, el bisbe electe Ramon, conjuntament amb els canonges de Girona i amb el consentiment de Ramon, marquès de Barcelona, príncep d'Osona i comte de Girona i Besalú, donen l'església de Santa Maria Verge de Besalú a l'església de Sant Ruf abat, tot i que continuarà supeditada a la seu gironina. Està datat per l'Encarnació, del 5 de gener de 1113 en pisà i de 1112 en florentí. Segons Ursula Vones-Liebenstein hi ha una còpia a la *Bibliothèque Municipale de Grenoble*, catalogada com a R 6: J. OLLIVIER, *Cartulaire de Saint-Ruf*, fol. 36 v.

– Al tercer, Ramon Berenguer, marquès de Barcelona, príncep d'Osona i comte de Girona i Besalú, amb el consentiment dels canonges de la seu de Girona, dona l'església de Santa Maria, construïda dins dels murs de Besalú, a l'església de Sant Ruf i al seu abat Oleguer. L'Encarnació en pisà ens transporta al 23 de novembre de 1111 en pisà i de 1110 en florentí. Segons Ursula Vones-Liebenstein hi ha una còpia a la *Bibliothèque*

47. Antoni PLADEVALL, *ibid.* cercar pels noms i dates.

48. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *ibid.* doc.15.

Municipale de Grenoble catalogada com a R 6: J. OLLIVIER, *Cartulaire de Saint-Ruf*, fol. 37 r. També ens diu que el pergami original on es trobava aquest text restà exposat i que l'any 1573 es retirà. El que no sabem és si aquest suposat original era el pergami amb tres textos que analitzem o un altre on tan sols hi havia escrita la part referent a la donació de Ramon Berenguer.

La primera cosa que ens sorprèn és el fet que aquest pergami és considerat original. Nosaltres creiem que no ho és basant-nos en les observacions següents:

– Entre el document més antic i el més nou hi ha més de vint-i-vuit anys de diferència. Ningú escriu un text i deixa espai al pergami per posar-n'hi altres de similars anys més tard, com si es tractés d'un recull dedicat a Santa Maria de Besalú i Sant Ruf, ja que no se sap si en el futur hi haurà ratificacions similars o no. Des del passat no es pot veure el futur, però sí que des d'un temps futur es poden fer reculls del passat, és a dir, còpies.

A més a més, és prou sabut que el pergami era car i que quan s'havia acabat el redactat es tallava i s'utilitzava per a altres textos. No tenia sentit desar un pergami inacabat durant més de vint-i-cinc anys.

– El segon text és posterior en el temps al tercer. Si fos original, el segon text seria anterior al tercer ja que seguirien un ordre cronològic.

Els tres textos estan escrits per la mateixa mà. És massa casualitat que un mateix escriptura redacti un text i que al cap de vint-i-vuit anys continuï la tasca que va començar. A més, l'escriptura de les persones, amb el pas dels anys experimenta petites variacions o evolucions, cosa que no es detecta en cap dels tres textos. Per tant, els tres documents es van escriure en un mateix moment.

Enumerarem alguns dels trets escriptòrics que es van repetir constantment i que, tal i com estat dibuixats, corroboren l'autoria única dels tres textos: *signi* iguals; abreviatures d'*us*; abreviatures de lletra *m*; inclinació i posició dels dobles accents o marques a les dobles *is*; punts i comes; *ets* carolins i *ets* gòtics; *es* caudades; inclinació de les *esses*; traços de les *ges*; lletres majúscules; ganxos de les *esses*; etc. En cas que haguessin estat de diferent mà no serien pas tots iguals.

Com a curiositat direm que hi ha alguna variació en el color de la tinta però és evident que de tant en tant aquesta s'acaba i que cal cercar-ne de nova. L'interlineat de la ratlla onze a la dinou és una mica més ample que el de la resta, però això no afecta per a res l'autoria del text.

Així, hi ha arguments suficients per afirmar que el text en qüestió no

és un original, sinó una còpia simple, atès que no hi apareix el nom del copista que va fer la recopilació. ¿Però podem anar més enllà i afirmar que no es tracta d'una còpia simple sinó d'una falsificació?

Els indicis de falsedat

El segon i el tercer text del document tenen indicis clars de falsedat i els podem argumentar:

– És molt sospitós que l'única referència que tenim d'aquest bisbe sigui en un document desat en un monestir allunyat centenars de quilòmetres de la diòcesi gironina, un text que segurament mai devien conèixer els canonges de la seu i per tant mai podien rebatre.

– Al segon text, el comte Ramon Berenguer III apareix com a *domni Raimundi, Dei Gratia Barchinonensium marchionis, Ausonensium principis, Gerundensium et Bisuldunensium comitis*; i al tercer, *Raimundus Berengarii Dei Gratia marchio Barchinonensium, princeps Ausonensium, comes uero Gerundensium atque Bisullunensium*.

Si ens fixem en les col·leccions diplomàtiques editades, veurem com Ramon Berenguer III s'atribueix els títols de comte i marquès de Barcelona, però mai el de príncep d'Osona, perquè aquesta denominació no existeix. Estem davant d'una còpia dels formulismes que usava Ramon Berenguer IV, el qual es titula comte i marquès de Barcelona i príncep d'Aragó.⁴⁹ En aquest cas l'escriptor canvia Aragó per Osona. Així, la persona que va redactar aquests textos era de l'època de Ramon Berenguer IV o posterior.

– El tercer text comença *In Dei eterni regis nomine*, un formulisme on sobra la paraula *regis*, ja que no queda clar si es refereix a Déu o al comte. Això s'explicaria per un error del copista, si fos una còpia simple, o bé per un desconeixement de la fórmula correcta si s'hagués fet en una època on ja no s'utilitzava cap protocol semblant. A més, mai cap comte dels quatre Ramon Berenguer que han existit s'anomena rei.

– A diferència dels altres dos, al tercer text no hi apareix cap frase on es castigui el qui gosi anar en contra de la donació, i hauria de ser-hi. ¿És que l'ometen per què és el comte i ningú el contradirà? Més aviat no l'hi col·loquen perquè després d'escriure la part dispositiva se'ls acaba el pergami i suprimeixen part de l'escatocol. Això no és un indicatiu de falsedat

49. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* doc. 738, 758, 761, 764, etc.

pròpiament dit, però sí que és sospitós el fet que no s'amenaci ni es castigui el qui gosi trencar la donació comtal.

– El tercer text és signat exclusivament per Ramon Berenguer i per la comtessa *Meltis*. Però, qui és aquesta dona? No existeix cap muller del comte que s'anomeni així i desconeixem l'existència d'alguna comtessa amb aquest nom. Vol fer referència al nom de la seva mare, la comtessa Mafalda (*Mahaltis*, *Mahalt*, etc.⁵⁰)? I en cas de ser-ho, tenim alguna prova documental que ens confirmi que era viva en aquest moment?

Però encara no hem parlat del primer text. És una còpia de l'original o també és falsificat? A ull nu costa veure-hi cap indicatiu de falsedat perquè el redactat està molt ben aconseguit i en tot cas se'ns plantegen dues alternatives:

– Que el document primer, si fos fals, s'ajuntés amb els altres dos per demostrar fraudulentament que Sant Ruf posseïa Santa Maria de Besalú no tan sols des de l'època de Ramon Berenguer III, sinó ja des de l'època del comte Bernat II.

– Que s'aprofités la presència d'un document vertader per intentar donar autenticitat a dos de falsos. Però, ¿quin sentit té inventar-se dues falsificacions de 1111 i 1113 si es posseeix un document autèntic anterior de 1084?

Els monjos de Sant Ruf sabien que el comte Bernat III de Besalú, el 8 de maig de 1106 havia cedit a Santa Maria i a Sant Ruf l'església de Sant Martí de Juvinyà, situada fora dels murs de Besalú, a l'alou de Santa Maria, al lloc anomenat Capellades⁵¹ (l'actual església de Sant Martí de Capellades, al costat dels ponts de Besalú, sota l'església de Santa Maria), una donació signada pel comte Ramon (Ramon Berenguer III) i feta amb el consentiment del bisbe Bernat (de Girona). La donació es fa *ob amorem Dei et remedium animae meae et Sanctae Mariae et Sancto Rufo in manu Rodgerii prioris ceterorumque fratrum ibi habitantium*.⁵² És la primera vegada que coneixem un document on s'esmenten conjuntament Santa Maria (que podria ser de Besalú) i Sant Ruf (que ha d'ésser Sant

50. Ignasi Joaquim BAIGES, id., *Ibid.* per exemple doc. 412, 417.

51. Hi ha un ball de dates, però donem per bona la d'Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *ibid.* doc. 10 que, basant-se en el dia de la setmana en què va ésser escrit el document, aporta proves que tot quadra, si acceptem que hi ha un error del copista, que en lloc de posar-hi LXVI escrigué LXIV.

52. Segons transcripció de Petrus de MARCA, *ibid.* doc. 334, columnes 1228-1229.

Ruf d'Avinyó). És sospitós que si l'annexió es va fer el 1084 no aparegui cap més esment fins vint-i-dos anys més tard.

A partir de 1106, comencem a trobar més referències conjuntes de Santa Maria de Besalú i de Sant Ruf: testament de Guillem Mir (1112-1113),⁵³ butlla del Papa Pasqual II a Sant Ruf (1114),⁵⁴ donació d'Arnau cap de Ferro (1122),⁵⁵ butlla del Papa Calixte II a Sant Ruf (1123),⁵⁶ condicions sacramentals del testament de Joan Salomó (1124),⁵⁷ etc. Un fet que no hem constatat entre 1084 i 1106.

El 3 d'abril de 1136/37,⁵⁸ Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, Besalú, Cerdanya i Provença, amb el consentiment del bisbe Berenguer Dalmau de Girona, dona l'església de Santa Maria de Besalú a Sant Ruf, al seu abat Guillem i als seus successors, i li concedeix la *libertatem*, és a dir, la immunitat, com explica que havien fet anteriorment altres comtes i papes. El text que va transcriure Peire de Marca devia ésser una còpia, atès que hi signa el comte-rei Alfons, fill de Ramon Berenguer IV, i un notari. Setmanes més tard, el 31 de maig de 1136/37,⁵⁹ Ramon Berenguer IV confirma novament la immunitat i/o els privilegis de l'església de Santa Maria de Besalú.

La pregunta és: ¿per què aquest comte havia de cedir l'església de Santa Maria de Besalú a Sant Ruf si suposadament ja ho havien fet anteriorment Bernat II, el bisbe electe Ramon i Ramon Berenguer III?

A la primera d'aquestes dues donacions gairebé seguides de Ramon Berenguer IV és on hi ha la clau per entendre el perquè de les falsificacions: sabem que almenys des de 1106 Santa Maria de Besalú pertanyia al monestir de Sant Ruf i així va apareixent esmentada regularment a la documentació des d'aquesta data endavant, tot i que, a part de les falsificacions, no se sap exactament quan es féu la donació. Llavors, o no existia per escrit cap document de cessió, s'havia perdut, s'havia fet malbé, o hi havia algun obstacle o impediment que desconeixem i que anava en

53. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *ibid.* doc.: 16. Tot i que no té data, es pot col·locar a l'entorn de 1112-1113 per la presència del prior Guigó, de Santa Maria de Besalú, personatge que tenim referenciat el 1113 (*Ibid.*, doc. 17).

54. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Ibid.*, doc. 18.

55. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Ibid.* doc. 19.

56. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Ibid.* doc. 21.

57. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Ibid.* doc. 23.

58. Petrus DE MARCA, *Ibid.*, doc. 391, columna 1282; pel rei és de 1136, però per l'Encarnació en pisà és de 1137.

59. Petrus DE MARCA, *Ibid.*, doc. 392, col. 1283; pel rei és de 1136, però per l'Encarnació en pisà de 1137.

contra dels drets del monestir de Sant Ruf. ¿Pot ésser que els clergues de Besalú no acceptessin estar sota el poder de Sant Ruf i es neguessin a reconèixer-ne els drets? ¿Pot ésser que els clergues de Besalú volguessin continuar amb la regla aquisgranesa en lloc d'adoptar la norma agustiniana proposada per Sant Ruf d'Avinyó?⁶⁰ És perfectament possible. De fet, ara per ara és l'explicació més raonable que tenim per entendre perquè calia falsificar els textos. Tota església supeditada a una altra ha de cedir-li part de les rendes, perd poder de decisió i llibertat d'acció. En un context de rebuig entenem per què el comte Ramon Berenguer IV va haver de fer un document de cessió. Anys més tard, i per tal d'evitar possibles reclamacions anteriors a aquest document, els monjos de Sant Ruf faran una triple falsificació on es remuntarà l'obtenció dels drets a l'època del comte Bernat II de Besalú (vint anys anterior al primer esment conegut de Sant Ruf a Besalú) i a la del primer comte de la casa de Barcelona que va obtenir el comtat de Besalú, Ramon Berenguer III, tot plegat amb el vist-i-plau d'un bisbe inexistent, la veracitat del qual serà difícil de rebatre ja que és possible que en aquest moment cronològic no hi hagués cap bisbe titular a Girona, fet que provocaria l'estancament de la producció documental perquè ningú podria suplir al bisbe en determinades tasques reservades només a la seva dignitat.

Però, ¿com sabem, doncs, que el text de 1084 és una falsificació? Per una frase de la part dispositiva en la qual es fa referència a la propietat de Sant Ruf: *teneant, habeant, possideant, ordinent et disponant secundum regulam sanctissimi patris Agustini prefatam ecclesiam beate Dei genitricis Marie cum omnibus que sub eius haberi nos contradicione quacumque pontificum ac principum*. Al document, suposadament redactat a Castell Nou, al Vallespir, es fa l'esment summament important del compliment de la regla de Sant Agustí, és a dir, de la supeditació de Santa Maria de Besalú al poder de Sant Ruf (monestir de la regla agustiniana), senyal que aquest era motiu de conflicte, i es diu que no podrà contradir res cap pontífex ni cap príncep. Una altra vegada ens apareix la paraula príncep, un formulisme que no fou usat fins a l'època en què Ramon Berenguer IV obtingué els drets del regne d'Aragó.

També hi ha unes altres preguntes que ens podríem fer: si realment el

60. Al primer volum de l'obra d'Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Ibid.*, dedicada a la part històrica (el segon és documental), es veu progressivament com l'annexió de nous dominis per part de Sant Ruf d'Avinyó implica l'aplicació en aquests indrets de la norma agustiniana.

propietari de l'església de Santa Maria de Besalú era un comte, es digués com es digués, perquè la va cedir? Quins motius de poder hi havia al darrere? El fals text de Bernat II ens diu que la donà per remei de la seva ànima, però en canvi el de Ramon Berenguer IV no ens especifica res. Ara com ara no ho podem aclarar, però tampoc és l'objectiu d'aquest article.

La qüestió que ens queda per dirimir és quan es feren les falsificacions. Si observem el tipus de lletra, veurem que es tracta d'una barreja entre carolíngia i gòtica. Personalment ens recorda força alguns exemples de gòtica librària dels còdexs, però no és ben bé igual. Tot i que l'escrivent del document podia haver imitat qualsevol tipus de lletra anterior a la seva època, potser caldria situar la redacció dels textos a finals del segle XII o començament del XIII. Es podria intentar identificar qui era l'escrivent que la va fer si es comparés la cal·ligrafia d'aquest pergami amb la d'altres textos conservats de Sant Ruf i això també ajudaria a determinar més exactament la data de la seva redacció, però aquesta és una feina que depassa els límits del present estudi.

CONCLUSIONS

Tot i que no sabem quan es va realitzar, a partir de 1106 trobem ben documentada la supeditació de Santa Maria de Besalú a Sant Ruf d'Avinyó i coneixem una cessió o confirmació feta per Ramon Berenguer IV el 1136/37. Aquesta dependència no degué de ser gaire ben acceptada per part dels clergues besaluencs, cosa que degué crear conflictes i, per tal de legitimar els drets rebuts, a finals del segle XII o inicis del XIII, els monjos de Sant Ruf acabaren fent una triple falsificació en la qual l'església de Besalú i els seus béns eren cedits pel comte Bernat II de Besalú (1084), per Ramon Berenguer III (1111) i per un bisbe electe de Girona anomenat Ramon (1113) que no va existir mai.